

LUNDS UNIVERSITET
Institutionen för nordiska språk

C-UPPSATS
Vt 2005

Anna Krantz

Historien om *inte*

- en språkhistorisk studie av negationens placering i huvudsats

Handledare: Lars-Olof Delsing
Institutionen för nordiska språk

Innehållsförteckning

1 Inledning	2
1.1 Om fundament och negation.....	2
1.2 Syfte	4
1.3 Disposition	5
1.4 Metod och material	5
1.4.1 Excerperingsprinciper	7
2 Resultat	8
2.1 Järteckensboken	9
2.2 Didrik av Bern.....	10
2.3 Historia Trojana	11
2.4 Olai Petris svenska krönika.....	12
2.5 Peder Swarts krönika	13
2.6 Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika.....	14
2.7 Johan Runius: Prosastycken på svenska	15
2.8 Jämförande resultat	15
3 Diskussion.....	17
3.1 Funktionen hos negation i fundament.....	17
3.2 Hur gör vi idag?	19
3.3 Vad beror förändringen på?	20
4 Avslutning.....	21
Källförteckning	22

1 Inledning

Språk förändras ständigt, och faktum är att även vi i det moderna samhället lever mitt i olika språkförändringar, utan att vi är medvetna om dem. De människor som levde för sjuhundra år sedan befann sig också i språkförändringar utan att veta om det. Klostren, Hansaperiodens influenser, boktryckarkonsten m.m. är faktorer som då kan ha bidragit till att förändra det svenska språket.

Ord och uttryck skapas och används, för att så småningom kanske försvinna i glömska eller eventuellt ändra betydelse. Så länge det finns människor kommer språket att förändras i och med att vi kommunicerar med varandra och använder det. Det är fascinerande att fortfarande efter sjuhundra år kunna läsa en text och ha behållning av den samt att kunna använda texter från flera århundraden i syfte att studera språket och eventuellt komma fram till om det har skett en språkförändring och i så fall när.

Under 1400-talet var det främst den svenska religiösa prosan som expanderade. Då de unga, speciellt det lägre prästerskapet och nunnorna, inte var så beivrade i latin behövdes det litteratur och utläggningar av det religiösa budskapet på svenska. Resultatet blev en omfattande produktion av sådana texter där Vadstena kloster stod i centrum. Där gjordes stora mängder översättningar och friare bearbetningar, i huvudsak från latinska original men även postillor, legender, andaktsböcker och andra uppbyggelseskrifter (Pettersson 1996:115).

Det jag intresserar mig för i den här uppsatsen är det faktum att satsadverbial, såsom till exempel negationer, förr i större utsträckning än idag kunde placeras före det finita verbet, i fundamentet.

1.1 Om fundament och negation

Det finns tre slags huvudsatser i modern svenska: påståendesatser, frågesatser och uppmaningssatser (Hultman 2003:277). Uppmaningssatser och ja/nej-frågor saknar fundament, medan sökande frågor har ett frågeord i fundamentet. I den här undersökningen intresserar jag mig endast för påståendesatser med både ett finit verb och ett subjekt.

Subjektet kan i påståendesatser stå antingen före eller efter det finita verbet. Negerande adverbial kan antingen negera hela satsen eller ett enskilt led. Endast de adverbial som negerar hela satsen (allmänna adverbial) är relevanta för denna uppsats. De vanligaste är *inte*, *ej* och *icke* (Hultman 2003:275-276), men *ej* och *icke* är sällsynta i moderna texter och återfinns endast i skriftspråket. Det är ett faktum som kan konstateras från 1700-talet. Negationen har sin plats nära det finita verbet och negerar ofta hela satsen (SAOB 12:49).

Det finns en bestämd ordning mellan satsdelarna i modern svenska, både i huvudsats och i bisats. Detta kan beskrivas i ett satsschema som ursprungligen är utvecklat av den danske språkforskaren Diderichsen och som har vidareutvecklats av Christer Platzack för att fungera både för huvudsatser och bisatser enligt följande:

Fundament Typplats Subjekt Adverbial Resten av satsen

I huvudsatser placeras det finita verbet på typplatsen medan bisatser vanligen inleds av en subjunktion (underordnad konjunktion). Subjunktionen står då på typplatsen.

Grundtanken bakom satsschemat är att ordföljden i en vanlig sats kan beskrivas topologiskt, dvs. som en rad bestående av olika positioner, där satsdelarna står i ett bestämt linjärt förhållande till varandra med fundamentet i den första positionen. Den första platsen är inte reserverad för någon speciell satsdel, utan till den kan nästan vilket led som helst flytta (Josefsson 2001:151, Platzack 1987:91).

Svenska är ett s.k. V2-språk. Det betyder att det finita verbet i huvudsatsen placeras direkt efter fundamentet. Därefter följer resten av satsen. Exempel:

(1) Katten i fönstret	följer	en mus med blicken.
<i>fund, subj.</i>	<i>fv</i>	<i>resten av satsen</i>

Om subjektet inte står i fundamentet är dess plats direkt efter det finita verbet. Därefter har satsadverbialen sin naturliga plats och bildar huvudsatsens mittfält (Hultman 2003:291).

Exempel:

(2) Nu	spanar	katten i fönstret	inte	på musen längre.
<i>fund</i>	<i>fv</i>	<i>subj.</i>	<i>sa</i>	<i>resten av satsen</i>

I exempel (2) förekommer bara en fras i varje position. Som man kan se sätts satsadverbialen efter det finita verbet och subjektet.

I skolan får man lära sig att om ett satsadverbial, t.ex. en negation, placeras före det finita verbet så handlar det om en bisats. Så var inte fallet i fornsvenskan. Ett exempel på en huvudsats med satsnegation i fundamentet:

(3) Ey forma iak hiälpa thik. (Jär. 10)

Man ska emellertid komma ihåg att vi i modern svenska fortfarande kan sätta negationen i fundamentet. När detta förekommer är satsen att betrakta som emfatisk. I synnerhet finns konstruktionen i vardagligt tal men även i texter med högre stil (SAOB 12:50 uppslagsord 'icke', Teleman, et. al.:1999:175). I nutida skrift väljer man dock oftast att placera negationen på satsadverbialets plats. Negation i fundament kan i modern svenska uttrycka t.ex. förvåning eller blygsamhet:

(4) Inte visste jag att du var här.

(5) Inte ska väl jag ha en kaka till.

Vi kan också använda konstruktionen för att av finkänslighet indirekt säga något (Hultman 2003:279):

(6) Inte ska du väl ha den där gamla trasan.

Funktionen i satserna ovan är dock olik den vi normalt finner i fornsvenska. En fornsvensk sats med negationen i fundamentet kan se ut så här:

(7) *Ey är rätwisa at thik giuis time til bättring thy at nu är rätwisonna time /.../ (Jär 101)*

Satsen uttrycker varken något indirekt, förvåning eller blygsamhet utan är mer saklig.

Beskrivningar av ordföljden under äldre tidsskeden är osäkra. Man har inte haft tillgång till infödda språkbrukare och inte heller till stora textmaterial som skulle kunna kompensera denna brist (Barðdal m.fl. 1997:354).

1.2 Syfte

Syftet med den här undersökningen är att beskriva satsadverbialets, negationens, placering i huvudsats. Min hypotes är att det händer något med negationens placering i huvudsats under 1500-talet. Uppsatsens frågeställningar är när en eventuell språkförändring sker, vad den kan ha haft för orsaker och hur den kan ha påverkat språket.

- När sker en eventuell språkförändring?
- Vad kan den i så fall ha haft för orsaker?
- Hur har den påverkat språket?

1.3 Disposition

I avsnitt 1.4 tas metod och material upp. Här framgår hur undersökningen är genomförd, att det finns flera sätt att granska materialet på, och vilken metod som valts. Därefter följer en kort presentation av de granskade texterna. I avsnittet beskrivs de excerperingsprinciper som använts i undersökningen och de krav en sats ska uppfylla för att ingå i undersökningen.

I avsnitt två följer resultatet med siffror och exempel ur materialet. Varje del avslutas med en mycket kort sammanfattning. Sist i resultatavsnittet finns två jämförande diagram med kommentarer.

I avsnitt tre följer diskussionen där resultatet analyseras. I detta avsnitt försöker jag också reflektera över och dra slutsatser utifrån resultatet. Frågeställningarna som formulerades i syftet men som inte tagits upp i resultatavsnittet diskuteras här. En diskussion om vilken funktion negationens placering i fundamentet hade i fornsvenskan förs också här. Dessutom resonerar jag om hur vi gör i modern svenska för att åstadkomma samma funktion och vad en förändring kan bero på.

Uppsatsen avslutas med ett par förslag till vidare forskning.

1.4 Metod och material

För att hitta negationer i texter finns det några olika metoder. Till exempel finns det konkordansprogram som kan laddas ner via nätet. I ett sådant program kan man skriva in vilket ord man söker och sedan söker programmet upp alla satser i texten där ordet förekommer. Texten som ska granskas måste finnas tillgänglig i digitalt format och kunna laddas ner. Fördelen med ett sådant program är att det kan ge en första uppskattning av om det finns något av intresse att undersöka i en viss text eller inte. Det går också att få ett sammanhang genom att be programmet visa några satser före och några efter det sökta ordet.

En annan metod är att ha hela texten i pappersform. Med denna metod får man lättare ett sammanhang i texten, dessutom kan man avgöra från fall till fall hur långt innan eller efter en förekomst av ett sökt ord man vill läsa. Man lär också känna texten bättre när man har den i sin helhet i pappersform. Det uppmanar till att läsa hela texter på fornsvenska och i mitt fall till att noga granska negationerna sats för sats.

För mig passade den senare metoden bättre. Den gjorde att jag kunde stryka under satser och föra anteckningar i kanten under arbetets gång. Därefter sorterade jag satserna genom att ge dem ett löpnummer. Det visade sig mycket lämpligt eftersom det sedan var lätt att gå tillbaka och kontrollera satser. För att kunna hålla ordning på de olika texterna sorterade jag

in negationerna i ett system, med spalter och kolumner. Följande kriterier måste vara uppfyllda för att en sats ska få ingå i undersökningen:

- Negationen ska stå i huvudsats
- Den ska vara satsnegerande

För att få ett större urval har jag även räknat satser med direkt anföring, där negationen placeras efter han eller hon svarade/sade. I sådana satser är det vanligt att negationen kommer före det finita verbet.

Jag utgick från textmängden i *Järteckenboken*, eftersom det är den äldsta texten i mitt material, och anpassade de andra texternas sidantal efter den så att de granskade texterna blev ungefär lika långa. Texterna är excerperade enligt principen att det ofta är just de texterna som granskas i liknande sammanhang.

Texterna från 1500-talet är inte helt slumpmässigt utvalda då jag anade hur utfallet skulle bli. De är från mitten av århundradet och Gustav Vasas Bibel som gavs ut i tryckt form vid den här tidpunkten kan ha betytt något för språkförändringen.

Den äldsta texten är *Järteckenboken* som granskades i sin helhet i en översättning från latin. Den svenska texten skrevs i slutet av 1300-talet och består av en rad korta berättelser – genren är religiös prosa. Texterna har sannolikt muntligt ursprung, men är nedskrivna i kloster av munkar. De var den yrkesgrupp som hade till uppgift att skriva, kopiera och översätta texter.

Text två är *Sagan om Didrik av Bern*, en översättning och bearbetning till svenska från fornnorska. Den svenska texten skrevs omkring år 1450 och är en hjälteberättelse. Ett urval av texten granskades (s. 1-57, 77-117, 164-196).

Historia Trojana, den tredje texten, skrevs ca 1529, handlar om striderna mellan grekerna och trojanerna och är en hjälteberättelse. Texten är en översättning från latin. Delar av texten granskades (s. 1-40, 56-95, 115-154).

Olai Petris svenska krönika är skriven på 1530-talet och är den fjärde texten i mitt undersökningsmaterial. Texten granskades i sin helhet.

Den femte texten, *Peder Swarts krönika*, är skriven omkring år 1560 på uppdrag av Gustav Vasa. Hela texten granskades.

Den sjätte texten i urvalet är *Per Brahe den äldres fortsättning av Peder Swarts krönika* som skrevs omkring år 1585 och är en fortsättning på *Peder Swarts krönika* om Gustav Vasa. Hela texten granskades.

Johan Runius text, *Prosastycken på svenska* är skriven omkring år 1710, och är den yngsta texten i mitt material. Det är en romantisk hjälteberättelse. Texten granskades från och

med sidan 40. De första avsnitten i texten utgick ur undersökningen eftersom författaren där har använt sig genomgående av ordspråk för att trösta en vän.

1.4.1 Excerperingsprinciper

Endast huvudsatser med satsnegation är med i undersökningen.

I en huvudsats placeras det finita verbet på andra plats i satsschemat. Regeln har funnits i det svenska språket under lång tid och är det normala redan i runskrifterna (Barðdal m.fl. 1997:348). I nusvenska står satsadverbialet efter det finita verbet i huvudsatser till skillnad från i bisatser där satsadverbialet placeras före det finita verbet.

Anledningarna till att bisatser sorterats bort ur undersökningsmaterialet är att de saknar fundament och att satsadverbialet placeras före det finita verbet men vanligen efter en bisatsinledare.

Satser där negationen ingår i en kombination med andra ord, t.ex. *icke desto mindre* ingår inte i undersökningen eftersom negationen i de fallen är lednegerande, den negerar inte hela satsen utan endast något eller några led.

Man kan pröva om en negation är satsnegerande eller lednegerande genom att bilda en sats som innehåller en bisats. Ett exempel som:

(8) Kalle köpte inte cykeln

kan då bli:

(9) Det är inte så att Kalle köpte cykeln.

Visar det sig att påståendet fortfarande stämmer kan adverbialet, i det här fallet negationen, analyseras som en satsnegation.

Ordföljden i fornsvenska huvudsatser är i stort sett den samma som i nusvenska. Huvudsatserna har fundamentalsplats som idag medan bisatserna uppvisar en avvikelse; de kan konstrueras med kil. Då man vill upprätthålla regeln om det finita verbets andraplats i positionsschemat och det första ordet inte uppfattas som ett led som kan fylla ut förstaplatsen placeras ett annat satsled där (Pettersson 1996:110).

I satser inledda med *ok* kan satsdelar utelämnas vilket ofta gör det svårt att bestämma om det är frågan om en huvudsats eller bisats. Därför är satser av det slaget strukna ur undersökningen såvida de inte har tydligt utsatt subjekt, finit verb och satsnegation. Ett exempel på sats med tydligt utsatt subjekt, finit verb och satsadverbial visas nedan:

(10) och haffde han ey jidlika stänkt j mot the oxar aff thän dyra wäska han hade j the byssa som medea gaff honom...(Historia Trojana s 21)

Exempel (10) och andra satser med samma konstruktion ingår i undersökningen som huvudsatser med satsnegationen placerad på satsadverbialets plats, alltså på den plats där satsnegationen placeras i modern svenska.

I Järteckensboken finns det några satser som är konstruerade med *än ey*, se exempel (11). Satser inledda med *än ey* analyseras på samma sätt som satser inledda med *ok ey*. *Än* är en konjunktion och efter den kan följa en negation. Eftersom konjunktionens uppgift är att sammanbinda två satser med varandra står den utanför satsschemat. Därför anses dessa satser inledas med negation (Josefsson 2001:151). En av dem ser ut så här:

(11) Wäl formatte hon at frälsa thik, *än ey* scalt thu see hännä kyrkio j thässom daghumen (Jär kap 141, s. 96)

2 Resultat

Materialet består av sju texter som redovisas textvis jämte flera exempel. De diskuteras inte ingående utan ska ses som en hjälp till läsaren. Varje avsnitt avslutas med en mycket kort sammanfattning. Kapitlet konkluderas med två jämförande diagram för att ytterligare klargöra resultatet.

Det stod tidigt klart att det händer något med placeringen av negation i huvudsats under 1500-talet. Därför är fyra av de sju texterna från det århundradet. En fråga man kan ställa sig är huruvida resultatet hade blivit annorlunda om de excerperade texterna hade varit av annan karaktär. Det verkar emellertid osannolikt eftersom en språkförändring normalt genomsyrar hela språket och alla typer av texter.

Spridningen är stor mellan texterna, från religiös prosa via krönika till hjälteberättelse. Materialet är litet men som denna resultatredovisning kommer att visa ger den en klar indikation om utvecklingen.

De tre första texterna i det undersökta materialet är utgivna av det svenska fornskriftssällskapet, och sidhänvisningarna i exemplen är hämtade därifrån. De andra texterna är utgivna på annat håll och sidhänvisningarna dit ser därför något annorlunda ut.

2.1 Järteckensboken

I Järteckensboken finns 306 negationer, men 168 av dessa ingår inte i underökningen.

Av de 138 huvudsatserna som återstår är 22 stycken konstruerade med negation i fundamentet, före det finita verbet. Här följer två exempel:

(12) *Ey* korrado the mot gudhi älla dröfdhos i genwerdho vtan vmbaro thulomodlika fatokdomsens byrdhe...(kap. 157, s. 106, r. 13-15)

(13) *Ey* beddos the gul älla silff älla wärz hedhir ok *ey* klädhe älla likamlika kost vtan at enast siälinna helso (kap. 157, s. 106, r. 8-10)

I Järteckensboken finns det fyra satser där negationen följer efter frågepartikeln *hwat ey*. Man kan ibland hitta konstruktioner med *hwat* som saknar *ey*, så kallat enkelt *hwat*. Då satser med *hwat ey* endast finns i den här texten visas samtliga exempel.

(14) *hwat ey* hawir thu forlatit mik som swa offta badh thik miskunna mik (kap. 97, s.65, r. 16-17)

(15) *Hwat ey* wast thu jomfru ok vtgöt manga tara Han swaradhe Thz war sant (kap. 186, s. 124, r. 27-28)

(16) *hwat ey* giordhe iak thin wilia fiurtaan aar Mannin räddis ok thänkte tho at han war frälstir (kap. 166, s. 111, r. 25-26)

(17) *Hwat ey* ärwodhadhe iak mykit for thina sculd nar iak bar daghlika the bokina som alla thina synde waro scriwadha j (kap. 166, s. 112, r. 2-5)

(18) Gudhz modhor sagdhe *hwat* las thu (kap. 97, s. 65, r. 18-19)

(19) *Hwat* giordhe thu j dagh (kap. 166, s. 111, r. 24)

Konstruktioner med negation efter direkt anföring (alltså vid *han eller hon svarade/sade*) förekommer också. Av de 22 satser där negationen är placerad i fundamentet finns elva negationer efter direkt anföring. Exempel:

(20) Christus swaradhe *Ey* är rätwisa at thik giuis time til bättring thy at nu är rätwisonna time (kap. 101, s. 69, r. 4-6)

(21) han swaradhe *Ey* känne iak thik at iak sa thik aldrih för (kap. 45, s. 34, r. 8-10)

Av de 138 huvudsatserna med negation placeras 116 stycken på satsadverbialets plats, alltså efter det finita verbet.

Sammanfattning

I Järteckensboken finns totalt 22 satser av 138 där negationen är placerad i fundamentet. Fyra av dessa satser är konstruerade med negation efter *hwat*, fem satser med negation efter *än*, två satser där negationen är placerad mellan *ok* men före det finita verbet och elva satser med negationen placerad efter direkt anföring.

2.2 Didrik av Bern

Det finns totalt 245 satser med negation i Didrik av Bern. Av dessa faller 69 bort, enligt exciperingsprinciperna (avsnitt 1.4.1). Kvar finns 176 satser som innehåller satsnegation. Av dessa står 15 i fundamentet. Två exempel:

(22) *ekke* wilde han fara hem för än han haffde vnderlagt sik alt swerige (kap. 20, s.23, r. 14-15)

(23) ther kom en man jn gangande han war stor oc stark *ekke* war han wäll redder mz harnisk eller kläde (kap. 131, s. 102, r. 5-7)

Det finns fyra satser där negationen är placerad efter direkt anföring men före det finita verbet. Här är två av dessa satser:

(24) Konungen sagde *ekke* will jak lata affliffwa tik for then goda konst tw kant (kap. 70, s. 52, r. 10-11)

(25) Detzleff swarade *ekke* wet iak ho min fader mer än mik är sakt aff at tw äst min fader (kap. 115, s. 89, r. 27-28)

I 161 satser är negationen placerad på satsadverbiallets plats, efter det finita verbet. Av dessa är 38 konstruerade med direkt anföring följt av negation på satsadverbiallets plats, efter det finita verbet. Här är två exempel:

(26) Drotningen swarade tw mat *ekke* tala sa dan ord til mik (kap.150, s. 116, r. 11-12)

(27) Sigiord sagde iak will *ekke* slaass om nätter (kap. 121, s. 94, r. 19-20)

Sammanfattning

I Sagan om Didrik av Bern finns det totalt 176 satser med satsnegation. Av dessa är 15 satser där satsnegationen är placerad i fundamentet. I fyra av dessa följer negationen efter direkt anföring.

2.3 Historia Trojana

I Historia Trojana finns 242 satser med negationer, men 97 av dem faller bort, enligt excerperingsprinciperna (avsnitt 1.4.1). Kvar är 145 satser med satsnegation. Av dessa är 19 konstruerade med negationen i fundamentet, före det finita verbet.

(28) ey är thz i myn befalning aff konwngem at kliffwa mz eder (s. 7, r. 20-21)

(29) Ey trötnadhe han ellir nogon tiid j striid Jngen kwnne eller fynnas j nagot rike som elskades aff riksens jnbygggarom än han aff synom (s. 77, r. 7-10)

I två av dessa 19 satser står negationen efter direkt anföring:

(30) jason swarade Högbwrddog nadoge herrä konwng ey är myn dristoghet wtan radzens dispensering (s. 19, r. 22-23)

(31) ... oc begynte först ath tala tiill jasonem O myn wen jason ey skall tyn wälbyrdoghet mena thz wara ohöffwist...(s. 12, r. 5-7)

Det finns 123 satser som är konstruerade med negationen på satsadverbiallets plats. Av dem har en sats konstruktionen negation på satsadverbiallets plats men efter direkt anföring.

(32) Tha sagde jeconias tiill konwng exdram kan tw ey see hwro konwng Phyon är grypen aff grecana (s. 136, r. 20-22)

Sammanfattning

I Historia Trojana finns 145 satser med satsnegation. Av dessa har 19 satser negationen placerad i fundamentet och två satser är konstruerade med satsnegationen efter direkt anföring men före det finita verbet.

2.4 Olai Petris svenska krönika

I Olai Petris svenska krönika finns det 136 satser med negation men 72 faller bort då de inte är negationer i huvudsatser. Av de 64 satser som återstår att ta ställning till har sju negationen placerad först i satsen, alltså i fundamentet. Så här är de sju satserna konstruerade:

(33) *Icke* haffuer heller gudh
 Neg *fv* *advl* *subj.*

som thet rådhet haffuer menniskiomen ingiffuit, at thet som skeedt är skulle vptecknat warda ... (s. 17, r. 2-3)

Här följer ytterligare två exempel på ovannämnda konstruktion:

(34) *Ey* är heller thet mykit wist (thet) fremmande Crönekoscriffuare, Danske eller Tydzske haffua sat i theras gamla Crönekor om Sverige (s. 6)

(35) *Ey* weet heller then menige man, huru the i förtijdhen brukade wordo (s. 10)

Ordet *heller* är inskjutet mellan det finita verbet och resten av satsen. Enligt Teleman (1974) är *heller* att betrakta som ett adverbial. I nusvenska kombineras *heller* ofta med *inte*. Enligt Diderichsens satsschema placeras det inte in ett adverbial direkt efter det finita verbet, det är ju vanligtvis subjektets plats. I exempel (33)-(35) har ändå *heller* sin plats mellan det finita verbet och subjektet.

De övriga 57 satserna är konstruerade med negationen placerad efter det finita verbet i huvudsatsen, som till exempel denna:

(36) Thet är *icke* noogh at man weet huru örlig och krijgh haffuer tijdt och offta warit i werldenne (s. 1)

Sammanfattning

I Olai Petris svenska krönika finns det sju satser där negationen är placerad i fundamentet. Samtliga dessa har ordet *heller* inskjutet mellan det finita verbet och subjektet. Totalt finns 64 huvudsatser med satsnegation.

2.5 Peder Swarts krönika

Peder Swarts krönika innehåller 163 satser med negation varav 103 strukits ur undersökningen. Av de 60 huvudsatser med satsnegation som återstår är tre konstruerade med negationen i fundamentet. De ser ut så här:

(37) *Jcke war heller nogen then them ther om vnderwijsa...* (s. 89)

(38) *Icke stodh eller Konungenom till görandes att betalat vtaff sitt eget...* (s.138)

(39) Ty *icke* kunde the göra theres eget gangn medan...(s. 145)

Notera att konstruktionen i satserna (37) och (38) är lik den som förekommer i Olai Petris text (exempel (33)-(35) ovan).

I de övriga 57 satserna är negationen placerad på satsadverbialets plats, enligt följande:

(40) Doch endadhe *icke* samma herfärd for än året ther effter om Påsche tijdh. (s. 89)

Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns 60 huvudsatser med satsnegation. Av dessa är tre konstruerade med satsnegationen placerad i fundamentet.

2.6 Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika

I Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika finns 159 satser som innehåller negation. Av dessa faller 115 stycken bort enligt excerperingsprinciperna (avsnitt 1.4.1) vilket betyder att 44 satser med satsnegation återstår. Negationen är i samtliga fall placerad på satsadverbialets plats, efter det finita verbet. Två exempel:

(41) Tå steg han genasten in, hilsade höfuidzmannen med en god dag och kallade honom Per

Skagge och bad honom *icke* förtiänckia sig (s. 50)

(42) Thet kunde *icke* wärre wara (s. 67)

En av satserna är konstruerad med satsnegationen placerad på satsadverbialet plats men efter direkt anföring:

(43) Somme sade och thuert emott igen och sade: "Kunde wij *icke* förmena them
at
skiöfla och bränna wora gårdar ...(s. 50)

Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det inga exempel bland de 44 satserna i Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika där satsnegationen är placerad i fundamentet.

2.6 Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika

I Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika finns 159 satser som innehåller negation. Av dessa faller 115 stycken bort enligt exciperingsprinciperna (avsnitt 1.4.1) vilket betyder att 44 satser med satsnegation återstår. Negationen är i samtliga fall placerad på satsadverbialets plats, efter det finita verbet. Två exempel:

(41) Tå steg han genasten in, hilsade höfuidzmannen med en god dag och kallade honom Per Skagge och bad honom *icke* förtiänckia sig (s. 50)

(42) Thet kunde *icke* wärre wara (s. 67)

En av satserna är konstruerad med satsnegationen placerad på satsadverbialet plats men efter direkt anföring:

(43) Somme sade och thuert emott igen och sade: "Kunde wij *icke* förmena them
at
skiöfla och bränna wora gårdar ...(s. 50)

Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det inga exempel bland de 44 satserna i Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika där satsnegationen är placerad i fundamentet.

2.7 Johan Runius: Prosastycken på svenska

Johan Runius Prosastycken på svenska innehåller 242 satser med negation, men 170 av dem ströks ur undersökningsmaterialet då negationen inte var placerad i huvudsats. Kvar finns 72 satser med negation. Den enda satsen med negation i fundamentet är konstruerad som en sats med direkt anföring:

(44) *Inte* wiste jag att det skulle bli så illa tagit (s. 51, r. 2)

Konstruktionen i exempel (44) liknar den som används i modern svenska. Av de 71 satserna med negation placerad på satsadverbialets plats finns en sats med negationen efter den direkta anföringen och det finita verbet.

(45) Och likwäl swarade Förstinnan har *inte* ehr Far fattat det slutet utan på den försäkran man gifwit honom...(s. 84, r. 6-8).

Sammanfattning

Sammanfattningsvis finns det endast en sats i Johan Runius text där negationen är placerad i fundamentet, efter direkt anföring men före det finita verbet. Totalt finns 72 satser med satsnegation.

2.8 Jämförande resultat

För att på ett överskådligt sätt visa resultaten från samtliga texter visas här två sammanställande diagram.

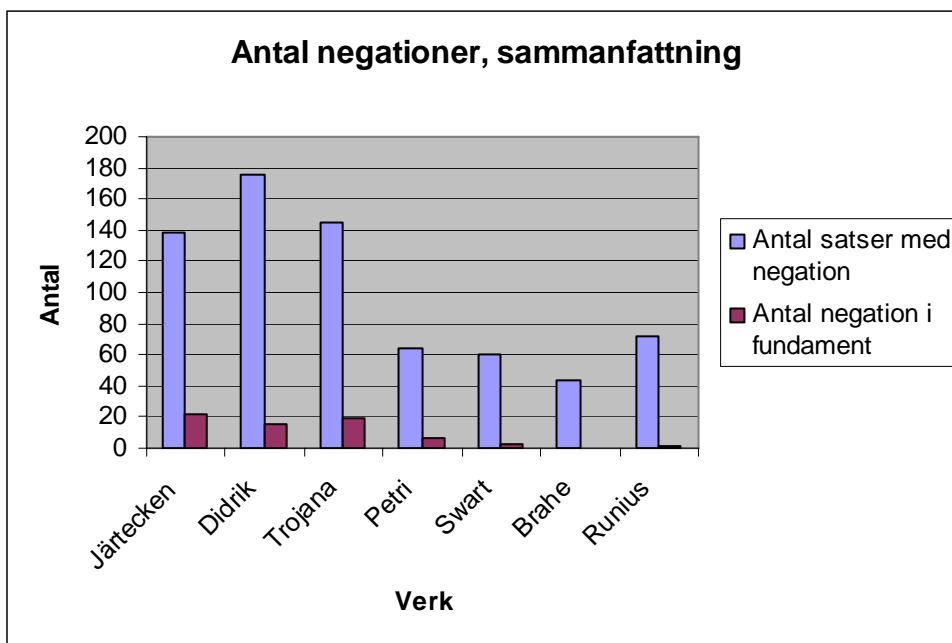

Diagram 1. Fördelning av negationer i texterna

Som synes ovan är andelen aldrig speciellt hög, men ett tydligt trendbrott sker mellan *Olai Petris svenska krönika* och *Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika* (det vill säga mellan 1530 och 1585), vilket också bekräftas i och med det nästan obefintliga antalet negationer i fundamentet i Johan Runius *Prosastycken på svenska* (1710).

Nedan visas den procentuella andelen negation i fundament i de olika texterna.

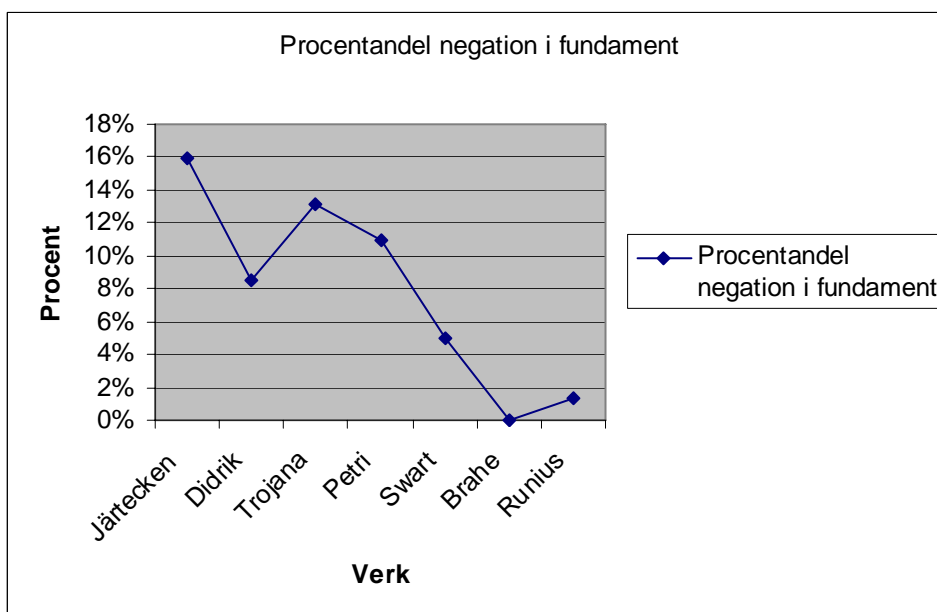

Diagram 2. Procentuell andel negationer i fundament

I Järteckensboken, skriven omkring år 1385, uppgår andelen negationer placerade i huvudsatsens fundament till ca 16 % (22 av 138). Redan text 2, Sagan om Didrik av Bern, skriven ca år 1450, har ett lägre antal negationer placerade i fundament, 9 % (16 av 177). I Historia Trojana, från år 1529, är värdet tillfälligt högre, närmare bestämt ungefär 15 % (22 av 145). I nästa text – Olai Petris svenska krönika – är andelen negationer i fundamentet ungefär 11% (sju av 64). Detta ska ställas mot andelen i Peder Swarts krönika som är runt 5 % (tre av 60). I Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika, skriven år 1585, är andelen obefintlig, 0 % (0 av 45) och omkring år 1710 då Johan Runius Prosastycken på svenska är skriven, är andelen försvinnande liten, ca 1 % (1 av 72). Exemplet i Runius är dessutom lik den konstruktion vi fortfarande kan använda oss av (se exempel (4)-(6) ovan).

3 Diskussion

Syftet med undersökningen är att beskriva negationens placering i huvudsatser ur ett språkhistoriskt perspektiv. Det finns framför allt två sätt att placera negationen i en huvudsats, nämligen före eller efter det finita verbet, dvs. i fundamentet eller på den gängse satsadverbialspositionen. Med hjälp av sju texter under ca 350 år har jag visat att min hypotes verkar stämma. Det förefaller troligt att en språkförändring har skett i det svenska skriftspråket. Som synes i diagram 2 tyder undersökningen på att en stor förändring sker under 1500-talet, nämligen att andelen negationer som står i fundamentet minskar kraftigt. Undersökningen tyder på att förändringen i själva verket sker under några årtionden, mellan 1530 och 1590. Det mer exakta resultatet kan, som jag ser det, vara av stor vikt för både min undersökning och för att svara på frågan hur språkförändringar egentligen sker – gradvis eller plötsligt.

De texter där språkförändringen märks, Olai Petris svenska krönika, Peder Swarts krönika och Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Swarts krönika, tillhör samma genre. Det är därför inte troligt att förändringen kan hänföras till genreskillnader.

3.1 Funktionen hos negation i fundament

Andelen negationer som är placerade i fundamentet reduceras drastiskt - från ungefär 16 % på 1300-talet till omkring 1 % vid 1700-talets början. Under 1400-talets mitt sker en tillfällig nedgång, en lokal avvikelse, av antal negationer i fundament i mitt material. De undersökta texterna tillhör olika genrer – *Järteckensboken* räknas till exempel som religiös prosa medan

Sagan om Didrik av Bern är profan prosa. Kanske är det här en fråga om olika stilar. I så fall skulle negation i fundamentet vara vanligare i den religiösa prosans stil, medan det kanske tycktes för högtravande för den profana prosan. Denna teori kan eventuellt styrkas om man ser till den tredje texten – *Historia Trojana* – som visserligen inte tillhör genren religiös prosa men som ändå har ett högtravande tema – den beskriver slaget om Troja (berättelsen bygger på Illiaden), och Akilles, Jason, Herkules med flera stora klassiska hjältar figurerar i texten. Dess genre kan sägas vara hjälteberättelse. Dessutom är berättelsen tillkommen i ett kloster. Här har vi åter en hög andel negation i fundament, 15 %. En hypotes om den stilistiska funktionen av negation i fundament är alltså att den används för att skapa en högtravande stil.

En annan infallsvinkel är denna: Kanske beror den låga andelen negation i fundament i *Sagan om Didrik av Bern* på att den historien är av mer berättande karaktär än *Järteckensboken* och *Historia Trojana*, det vill säga att de sistnämnda har betydligt mer dialog eller direkt anföring än den förra. Man skulle kunna säga att negation i fundament är ett sätt att *tala*. Hur det ligger till med andelen negation i fundament i det talade språket under 1300-talet får vi förstås aldrig veta, men det man tydligt ser i undersökningen är att där det finns negation i fundament också finns direkt anföring såsom i t.ex. *Järteckensboken* (10 satser av 22) och *Didrik av Bern* (4 satser av 16).

Den troligaste tolkningen av ovanstående är dock som jag ser det en kombination av de båda teorierna. Det är ju (som vi märker om vi t.ex. läser Illiaden) ett stilgrepp för den högtravande berättelsen att hjälten (och för all del skurkarna också) får uttrycka sin mening. Det sker med direkt anföring och med ett högtravande språk. Under 1300-talet innebär ett högtravande språk, enligt hypotesen ovan, att man ibland sätter negationen i fundamentet, och därför är detta stildrag framträdande i dessa två texter.

Vid en jämförelse mellan de äldre texterna och de yngre framträder en funktionsändring. I *Järteckensboken* förekommer det som sagt en hel del dialogavsnitt och i en del av dem placeras negationen först i satsen. Även om *Sagan om Didrik av Bern* är skriven i mer berättande form förekommer det flera satser i dialogen där negationen är placerad i fundamentet. I *Historia Trojana* är det också så att negationen är placerad först i flera satser, speciellt i dialogerna. Detta förändras dock när vi kommer till *Olai Petris svenska krönika* (1530) och *Peder Swarts krönika* (1565). I de två texterna förekommer det fortfarande en hel del satser med negationen placerad i fundamentet men nu inte längre så ofta i dialoger utan mer i beskrivande eller berättande avsnitten av texterna. Hur ska detta kunna förklaras? Satserna har, med endast ett undantag följande struktur:

Inte finit verb heller resten av satsen

Satserna står oftast sist i en uppräkningslista av argument eller påståenden. Detta är egentligen ett helt nytt sätt att använda sig av konstruktionen med negation i fundamentet, en helt ny funktion. Intressant nog kan vi än idag begagna oss av en liknande konstruktion:

(45) Inte har vi heller kunnat se någon politisk riktning hos partierna.

Är detta kanske en kvarleva? Denna konstruktion är spännande och det vore intressant att i framtiden se den närmare undersökt.

När vi så når slutet av 1500-talet har konstruktionen med ett finit verb mellan *inte* och *heller* till stor del försvunnit ur språket. Man kan därmed ana en förändring i språket vad gäller satser konstruerade med negationen placerad initialt.

3.2 Hur gör vi idag?

En svår fråga är hur vi använder konstruktionen med negationen placerad i fundamentet idag, eftersom den högtravande stilen numera sällan används. I själva verket är den nog att betrakta som omodern. Dock finns den kvar i skönlitteraturen i vissa fall, liksom kanske hos vissa statstjänstemän (vilka dock sällan använder direkt anföring). Man kan ändå säga något om skillnaden mellan det moderna och det fornsvenska sättet att skriva dialog.

Idag skulle vi, i stället för att använda konstruktioner av typen direkt anföring, alltså dialogform, i modern svenska använda oss av andra metoder för att få läsningen av texter att flyta bättre, eventuellt med ett mer berättande språk. I modern svenska skriver vi oftast inte dialog på samma sätt som man gjorde i fornsvenska där dialogen flöt med i brödtexten. Varje replik i dialogen skulle i modern svenska ha fått en ny rad, vilket är ett mer formaliserat sätt att skriva dialog på. Formaliseringen beror delvis på att det har utvecklats skrivregler som underlättar för skribent och läsare. En sats som:

(46) han swaradhe Ey känne iak thik thy at iak sa thik aldrig (Jär: 34)

skulle i modern svenska kunna bli:

(47) Han svarade: Jag känner dig inte eftersom jag aldrig har träffat dig.

eller:

(48) – Jag känner dig inte eftersom jag aldrig har träffat dig, svarade han.

3.3 Vad beror förändringen på?

Vad händer under 1500-talet? Boktryckarkonsten har introducerats i samhället och sprider sig i och med en nyöversättning av Nya Testamentet. Verket ges emellertid inte ut förrän 1541 i samband med en översättning av hela bibeln som fick namnet Gustav Vasas Bibel (GVB). Den yngre fornsvenskan har därmed sett sitt slut och en ny period tar sin början, nämligen den äldre nysvenska. Enligt Svensson (1988) och Wollin (1991) kom GVB att spela en avgörande roll i arbetet med att utveckla och standardisera det svenska skriftspråket. Wollin sträcker sig ytterligare lite längre och menar att GVB är den i särklass viktigaste text som någonsin skrivits på svenska (1991:33).

Under 1500- och 1600-talen förändras också det svenska samhället. Eftersom boktryckarkonsten utvecklas sprids texter lättare än förut och förändrar också spridningen av kunskap. Det ställer också nya krav på förvaltning och administration. Den svenska kyrkan spelar en central roll som grundläggare av folks trosuppfattning och Bibelns rikstäckande spridning. Att det är ett för svenskan viktigt verk visas också av textens livslängd - i väsentliga avseenden användes översättningen oförändrad fram till 1917 (Wollin 1991:34).

Även om boktryckarkonsten gjorde att spridningen av böcker förenklades mycket så fanns det annat i samhället som var som det alltid hade varit. Det var till exempel fortfarande endast en mycket begränsad del av befolkningen som kunde läsa och skriva. Detta gör att förändringar i skriftspråket är lättare att genomföra, de måste helt enkelt inte nå lika många personer för att vara ett faktum. Det gäller emellertid endast i skriftspråket. Talspråket bygger på en inre grammatik som anses vara medfödd. En förändring av dess grammatik är en mer segdragen process. Om förändringen är hastigt genomförd i och med ett särskilt verk, borde den äldre konstruktionen dyka upp igen när yngre generationer börjar skriva, om det inte redan skett en förändring av den inre grammatiken.

Kombinationen av dessa faktorer tycks mig fullt nog för att motivera den snabba takt i vilken förändringen skedde – i stort sett samtliga personer som kunde läsa och skriva (och som faktiskt skrev) torde ha fått tillgång till den tryckta bibeln snabbt. Att det är fråga om Bibeln, ett verk som de läs- och skrivkunniga på denna tid måste hyst stor respekt för, är också en faktor som bör ha gett texten och dess stil stor genomslagskraft snabbt.

Standardiseringen av det svenska skriftspråket är det övergripande temat för språkutvecklingen från reformationen och framåt, den nysvenska epoken. Det är under perioden 1500-1720 som svenskan utvecklas till ett riksspråk, åtminstone i sin skrivna form (Svensson 1988:57).

4 Avslutning

Eftersom antalet texter skrivna på yngre fornsvenska eller för den delen tidig äldre nysvenska är något begränsat valde jag att basera undersökningen på sju texter. Då de utvalda texterna finns inskrivna i digitalt format, vilket är en otrolig tillgång när man vill undersöka diverse fenomen, underlättades arbetet med att få fram undersökningsmaterial till uppsatsen.

En av frågorna som återstår att ställa är om den här språkförändringen var en aktiv åtgärd. Eftersom det inte fanns några språkvårdare för 500 år sedan utan endast mönstertexter är Gustav Vasas Bibel att betrakta som en sådan. En intressant fortsättning av den här undersökningen vore att granska fenomenet GVB. Ett annat sätt att fortsätta på vore att undersöka fler 1500-talstexter och studera konstruktionen *inte- finit verb- heller* närmare.

Undersökningen som ligger till grund för denna uppsats är visserligen liten, men de resultat som redovisats är slående tydliga och ger klara indikationer om en utveckling av språket under 1500-talet. Den bör kunna ligga till grund för vidare forskning om denna språkförändring eller andra under samma period.

Källförteckning

- Barddal, Jóhanna, Nils Jörgensen, Gorm Larsen, Bente Martinussen. 1997. *Nordiska. Våra språk förr och nu*. Lund: Studentlitteratur.
- Hultman, Tor G. 2003. *Svenska Akademiens språklära*. Stockholm: Svenska Akademien.
- Josefsson, Gunlög. 2001. *Svensk universitetsgrammatik för nybörjare*. Lund: Studentlitteratur.
- Pettersson, Gertrud. 1996. *Svenska språket under sjuhundra år. En historia om svenskan och dess utforskande*. Lund: Studentlitteratur.
- Platzack, Christer. 1987. Huvudsatsordföljd och bisatsordföljd. I: *Grammatik på villovägar*. Red. Ulf Teleman. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 73. Stockholm: Liber AB.
- SAOB- Svenska Akademiens ordbok. 1898-.
- Svensson, Jan. 1988. *Kommunikationshistoria. Om kommunikationsmiljön i Sverige under fem sekler*. Lund: Studentlitteratur.
- Teleman, Ulf. Staffan Hellberg och Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik III*. Stockholm: Norstedts Ordbok.
- Teleman, Ulf. 1974. *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska. Lundastudier i nordisk språkvetenskap*. (MAMBA). Lund: Studentlitteratur.
- Wollin, Lars. 1991. Bibeln och språknormen. Bibelöversättning: en modern bruksvara? I: *Språket i bibeln, bibeln i språket*. Red. Christer Åsberg. Skrifter utgivna av Svenska språknämnden 76. Stockholm: Norstedts Förlag.

Excerperade texter

- Järteckensboken*. SFSS band 22. Klosterläsning efter Oxenstierna codex från 1385. Utgifna av G.E. Klemming 1877-78. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, kongl. Boktryckare.
- Sagan om Didrik av Bern*. SFSS band 10. Utgifven av Gunnar Olof Hyllén-Cavallius 1850-54. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, Kongl. Boktryckare.
- Historia Trojana*, en medeltidsroman om trojanska kriget. SFSS band 29. Översatt till svenska år 1529. Utgifven af Robert Geete. 1892. Stockholm: P.A. Norstedt & söner, kungl. boktryckeriet.
- Olai Petri svenska krönika*. Utgifven av G.E. Klemming 1860. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

Gustav Vasas krönika av *Peder Svart*. Utgiven av Gunnar T. Westin 1964. Malmö: Natur och Kultur.

Per Brahe den äldres fortsättning af Peder Svarts krönika. Utgifven af Otto Ahnfelt 1896. Lund: Berlingska boktryckeri- och stlsgjuteri-aktiebolaget.

Samlade skrifter av Johan Runius. Utgivna av Erik Norén. Svenska författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet. 1950. Stockholm: Albert Bonniers förlag.